

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.309>**В. В. Сидоренко**

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-поведінкових наук
Білоцерківського інституту економіки та управління
Університету «Україна»
orcid.org/0000-0002-5726-1303

ПРАВОВІ ФІКЦІЇ В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЄВОСТІ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена загальнотеоретичному аналізу категорії «правова фікція». Досліджується питання можливості використання правових фікцій в якості функціонального елементу механізму правового регулювання. Охарактеризовано основні підходи до визначення правових фікцій в юридичній літературі. Визначено роль та значення фікції презумпції в контексті забезпечення належного рівня впорядкованості суспільних відносин. Встановлено, що правові фікції формуються за допомогою різних термінологічних характеристик. Проаналізовано юридичні властивості фіктивних положень, що використовуються в нормах права та дозволяють визначити функціонально-динамічні показники урегульованості суспільних відносин. Обумовлено необхідність використання правових фікцій дозволяє визначити поведінку учасників суспільних відносин з меншим або більшим ступенем вірогідності не перевантажуючи обсяг сфери правового регулювання зайвими нормативними приписами і при цьому породжуючи настання необхідних юридичних наслідків. Встановлено, що умовність фіктивного правоположення не може суперечити існуючим правовим принципам та повинно бути узгодженим з іншими нормами права. Правові фікції дозволяють забезпечити належний рівень впорядкованості відповідних проявів поведінки суб'єктів правовідносин. Нормативність фіктивних положень забезпечує логічність використання визначених тверджень як істинних, за наявності належних передумов та обставин їх використання. Значення правових фікцій, в аспекті забезпечення дієвості механізму правового регулювання, проявляється у використанні фіктивних положень при формуванні і вираженні змісту спеціальних норм права. Характерною ознакою правової фікції є можливість здійснення правового регулювання за відсутності реальних суспільних відносин, які передбачаються самою фікцією. Визначено, концепція правової фікції дозволяє суттєво розширити зміст відповідних суспільних відносин у ситуації, якщо явища існують за іншими критеріями і певним чином впливають на реальність. Доведено, що фікції є спеціальним правовим засобом, які дозволяють чітко окреслити сферу правового регулювання, заповнити прогалини у праві, спростити механізм правового регулювання у складних умовах невизначеності права та забезпечити його дієвість в цілому.

Доводиться необхідність розглядати правові фікції як структурний елемент механізму правового регулювання. Обґрунтовано, що правові фікції створюють належні передумови щодо усунення протиріччя при регулюванні суспільних відносин в умовах невизначеності, дозволяють зробити функціонування відповідного механізму більш зрозумілим і стабільним для учасників суспільних відносин та створити належні передумови для реалізації наданих їм суб'єктивних прав в повному обсязі, навіть без детальної конкретизації умов і підстав необхідних для їх здійснення.

Ключові слова: правова фікція, правовий засіб, механізм правового регулювання, дієвість, впорядкування суспільних відносин.

Sydorenko V. V. LEGAL FICTIONS IN TERMS OF ENSURING EFFICACY OF LEGAL REGULATION MECHANISM

The article is dedicated to general theoretical analysis of the category "legal fiction". Possibility of using legal fictions as a functional element of legal regulation mechanism is investigated. Main approaches to defining the concept of legal fictions in legal literature are described. Role and significance of legal fiction in the context of ensuring the appropriate level of arrangement of public relations are determined. Interrelations between structural elements of legal regulation mechanism are analyzed and preconditions for generalization of ideas about directions of development of separate spheres of life of public relations participants are established.

The legal properties of fictitious provisions, which are used in the legal norms and make it possible to determine the functional and dynamic parameters of the regulatedness of social relations, have been analyzed.

The necessity of using the legal fictions for the purposes of understanding the mechanism nature of the legal regulation has been pre-conditioned. It has been proved that the use of legal fictions helps to determine the behavior of participants of social relations with a greater or lesser probability degree without overloading the scope of the legal regulation with unnecessary regulatory prescriptions and, along with this, generating the required legal consequences. It has been established that the conditionality of a fictitious legal provision cannot be inconsistent with the existing legal principles and should be in accordance with other legal norms. The legal fictions allow to provide the appropriate orderliness level of the corresponding behavior demonstrations of the subject of the legal relations. The normativity of the fictitious provisions provides the logic nature of using certain statements as true if appropriate preconditions and circumstances of their use are existing. The meaning of the legal fictions, in respect of the aspect of ensuring the mechanism effectiveness of the legal regulation, is shown in using the fictitious provisions when forming and expressing the content of special law norms. A specific characteristic of legal fiction is the possibility of carrying-out the legal regulation if there are no real social relations, provided by fiction itself. It has been determined, that the concept of legal fiction helps to significantly expand the content of appropriate social relations in a situation where

phenomena exist in accordance with other criteria and impact on reality in a specific way. It has been proved that the fictions are a special legal measure for clear defining the scope of the legal regulation, filling up the law gaps, simplifying the mechanism of the legal regulation under complex conditions of law uncertainty, and providing its effectiveness as a whole. The necessity of considering the legal fictions as a structural element of the mechanism of the legal regulation has been proved.

It has been justified that the legal fictions create relevant preconditions for the contradictions to be eliminated when regulating the social relations under uncertainty, make the functioning of the relevant mechanism more understandable and stable for the participants of the social relations as well fully create relevant preconditions for carrying out their subjective rights, even without detailed clarification of the conditions and grounds required for their implementation.

Key words: legal fiction, legal remedy, legal regulation mechanism, efficacy, public relations regulation.

Постановка проблеми. Формування правової держави та громадянського суспільства потребує вдосконалення багатьох аспектів як правотворчої так і правозастосовної діяльності, при цьому не є винятком необхідність підвищення дієвості механізму правового регулювання. В даному контексті особливу значущість має феномен правової (юридичної) фікції. Юридичні властивості фіктивних положень, що використовуються в нормах права дозволяють визначити функціонально-динамічні показники урегульованості суспільних відносин. Визначення фіктивних положень обов'язковими в силу їх відображення в правових нормах дозволяє моделювати ситуації за яких реальність сприймається як видозмінена субстанція, внаслідок використання «хибних» тверджень, які не відповідають дійсності або навіть не мають до неї ніякого відношення, проте дозволяють впорядковувати поведінку відповідних суб'єктів правовідносин.

Активне використання юридичних фікцій в сучасних умовах вдосконалення механізму правового регулювання пояснюється необхідністю вирішення низки проблемних ситуацій. Фікції відіграють суттєве значення при встановленні протиріч між конкретними правовідносинами, що закріплені в нормі права та реальним станом розвитку суспільства в аспекті необхідності здійснення правозастосовної діяльності з використанням окреслених правових засобів в умовах суттєвої невизначеності правового статусу суб'єктів відповідних відносин щодо ухвалення об'єктивного та обґрунтованого юридичного рішення, а також подолання численних недоліків, що існують в процесі правореалізації в контексті пошуку найбільш оптимальних конструкцій для підвищення рівня впорядкованості проявів поведінки учасників правовідносин шляхом використання найбільш адекватних та практично-апробованих засобів юридичної техніки.

Значущість юридичних фікцій підкреслюється їх достатньо широким використанням в національному законодавстві та юридичній практиці. Однак, на доктринальному рівні, ми можемо констатувати відсутність розробленої та остаточно сформованої теорії фікції, і тому дослідження проблематики ролі та значення правової фікції в механізмі правового регулювання потребує подальших наукових пошуків, в тому числі і на рівні загальної теорії права.

Оцінка стану літератури. В даний час можна говорити про динаміку в розвитку теорії юридичних фікцій, зокрема вивченню загальної проблематики юридичних фікцій, в тому числі і в аспекті забезпечення дієвості механізму правового регулювання, присвятили свої праці: О. Ул'яновська, Я. Сиротнікова, І. Невзоров, О. Танімов, Е. Мурад'ян, І. Зеленко, Т. Кашаніна та ін.

Метою статті є визначення правової природи юридичної фікції як різновиду правових засобів та прийомів юридичної техніки, а також з'ясування їх місця та ролі в механізмі правового регулювання в контексті подальшої розробки концепту «юридична фікція» на рівні загальної теорії права.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення процесу використання окремих правових категорій у сучасних умовах функціонування механізму правового регулювання потребують певної переоцінки їх змісту та ролі. Юридична фікція є однією з таких категорій. Вона відіграє особливу роль при забезпеченні належного рівня впорядкованості суспільних відносин. Правова природа фіктивних положень проявляється при вирішенні суперечностей між нормами права у випадках суттєвої невизначеності здійснюваного правового впливу. Це робить використання правових фікцій в процесі функціонування механізму правового регулювання можливим, а в окремих випадках навіть необхідним.

Сьогодні, дослідження питань ролі фікції у правовій сфері не тільки набуває особливої актуальності, але й потребує певного переосмислення. Важливо дотримуватися загальних традицій вітчизняної юриспруденції, але практика висуває нові реалії, ігнорувати які неможливо. Зміна напрямів суспільного і державного розвитку диктує необхідність пошуку більш адекватних засобів регулювання та координації суспільних відносин, формування нового погляду на використовуваний у правовому житті інструментарій, який вже апробований практикою і може використовуватися для підвищення ефективності механізму дії права [1, с. 3]. Як зазначає, Я. Сиротнікова, значення правових фікцій, ґрунтується на існуванні доволі вагомим і багатоаспектного загальнотеоретичного підґрунтя для подальшого вивчення вказаного питання та наявності окремих галузевих наукових розробок щодо юридичних фікцій, що, у свою чергу, свідчить про актуальність розгляду юридичних фікцій в контек-

сті формування правових норм різних галузей права. Це пояснюється тим, що юридична фікція – це не просто теоретична категорія, а це категорія, яка практично існує, втілюється в нормі права та постійно використовується [2, с. 30].

Відповідно, використання фікцій в праві, в тому числі і в контексті розуміння природи механізму правового регулювання, обумовлено необхідністю виходу за межі стандартних та формалізованих юридичних традицій та догм. Право, за своєю природою, є доволі консервативним, але існує нагальна потреба його пристосування до реалій сьогодення, не відкидаючи історичних засад його формування та враховуючи його цінність та соціальне значення, а лише здійснюючи необхідне правове коригування відповідно до потреб сучасного суспільства. Відповідно, можна стверджувати, що правові фікції є одним з специфічних засобів регулювання суспільних відносин. При цьому пізнання сутності та змісту фіктивних положень полягає в тому, що в основі дослідження знаходиться щось неіснуюче, яке своєю чергою має реальний прояв. Сприйняття неіснуючого реально існуючим є однією з основних ознак правової фікції.

Як зазначає І. Невзоров, «... фікція є відомим прийомом мислення, який складається в допущенні наявною відомою ненаявною обставиною, або навпаки, ненаявним наявного, у вирішенні завдання за допомогою хибного положення; а юридична фікція в тісному сенсі – той самий прийом, але який допускається об'єктивним правом у відомих випадках» [3, с.28]. Відповідно для розуміння природи правових фікцій, необхідно досліджувати характеристики, об'єктів правового регулювання які їм не притаманні, або навпаки, через заперечення наявних у відповідного об'єкта характеристик. Найбільш поширеними сферами використання правових фікцій є: описання юридичних фактів, предметів матеріального світу, територіально-темпоральних ознак функціонування об'єкта, окремих видів діяльності, правового статусу особи. При цьому зовнішнім проявом використання правових фікцій, в юридичних текстах, є стійкі мовленнєві обороти, такі як: «зважаючи на», «рекомендовано», «в подібних випадках», «тотожно/однорідно», «якщо», «коли», «в разі» та ін.. Використання даних конструкцій дозволяє фіктивним положенням визначати поведінку учасників суспільних відносин з меншим або більшим ступенем вірогідності не перевантажуючи обсяг сфери правового регулювання зайвими нормативними приписами і при цьому породжуючи настання необхідних юридичних наслідків. В даному випадку умовність фіктивного положення не може суперечити існуючим правовим принципам та повинно бути узгодженим з іншими нормами права.

Неминучість існування в науковому світогляді фікцій надає йому певний відбиток, що змінюється з часом. Питання про фікції, їх обговорення і оцінка грають в науковому світогляді найважливішу роль. Річ у тому, що фікції нерідко отримують форму завдань і питань, тісно пов'язаних з духом часу. Пошук відповіді на такі питання, що нерідко виникають на ґрунті релігійного споглядання, філософського мислення, художнього натхнення або громадського життя, іноді служить життєвим джерелом для наукової роботи цілого ряду поколінь [4, с. 11].

Пояснення природи фіктивності та її ролі, в процесі забезпечення дієвості механізму правового регулювання, дозволяє визначати загальні передумови використання правових фікцій для впорядкування різноманітних сфер життєдіяльності. Правові фікції дозволяють забезпечити належний рівень впорядкованості відповідних проявів поведінки суб'єктів правовідносин. Нормативність фіктивних положень забезпечує логічність використання визначених тверджень як істинних, за наявності належних передумов та обставин їх використання. Встановлення певних обставин, які реально не існують, є логічною формою прояву фіктивності, що використовується для формулювання певного типу здійснення необхідної поведінки у конкретних сферах правового регулювання.

Використання юридичних фікцій пояснюється тим, що законодавство, будучи консервативною системою взаємозв'язаних правових понять і юридичних категорій, не завжди встигає за потребами життєдіяльності людини і суспільства в цілому, за знову виникаючими правовими явищами. Тому для правового регулювання знову виникаючих економічних і правових явищ використовуються сталі юридичні форми. Інша причина використання юридичних фікцій - наслідування принципу економічності в законотворчій діяльності. Набагато простіше надати умовний правовий режим тому об'єкту, для якого це невластиво, ніж створювати ускладнені юридичні конструкції, за допомогою яких правове регулювання матиме громіздкий характер. При використанні юридичної фікції вдається подолати обмеження і заборони, встановлені самим законодавцем [5, с. 220].

Правові фікції мають особливу юридичну природу і їх використання при регулюванні суспільних відносин забезпечує істотне спрощення самого процесу поширення регулюючого впливу. Слід вести мову про те, що правові фікції в процесі використання при регулюванні суспільних відносин дозволяє створити оптимальні умови для реалізації суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків суб'єктами відповідних правовідносин. Основним проявом важливості використання правових фікцій у механізмі правового

регулювання є суттєве обмеження необхідності детальної регламентації суспільних відносин, що істотно спрощує здійснення необхідної поведінки учасниками цих відносин.

Юридичні фікції як один з найважливіших прийомів сучасного механізму правового регулювання поряд із вирішенням цілої низки суттєвих юридично-технічних проблем (виявлення сутності врегульованих відносин шляхом визнання нікчемності суто формальних процедур; запобігання зловживанню правом і маніпулятивному використанню права; сприяння процесуальній економії; створення нових засобів організації та організаційних структур), може використовуватися і як засіб правової пропаганди, закладаючи основи для якісно нових стандартів правосвідомості і правової активності на рівні загальноправових, галузевих і інституційних принципів [6, с. 48-49]. Тому, юридична фікція має розглядатись як особлива правова категорія, засіб юридичної техніки, за допомогою якого формуються правові норми стосовно закріплення фактів, що існують незалежно від їх дійсного (реального) існування. У зв'язку з цим, наголошено на використанні такого значення слова «фікція», як створення положення, що видається з певною метою за дійсне. Водночас метою видання за дійсне певного положення є регулювання суспільних відносин у правовому полі. Таким чином, юридична фікція в силу того, що вона має на меті врегулювання суспільних відносин, набуває позитивного значення [1, с. 11].

Юридична природа фікції визначається тим, що вона закріплена у відповідному правовому акті і тому має силу загальнообов'язкового припису. Її нормативні властивості виражаються в тім, що вона, як правило, відокремлює ті чи інші обставини, додаючи їм значення юридичних фактів, здатних мати значення при розгляді правозастосовчим органом, до якого надійшла у провадження справа. Регулятивний вплив фікції полягає в тому, що з її допомогою забезпечується визначена стійкість прийнятого акту застосування права в ситуації, коли виявлена непоправна невідомість [7, с. 99-100].

У сучасних реаліях розвитку суспільства та держави існує нагальна потреба формування найбільш оптимальних моделей правового регулювання суспільних відносин, і однією з передумов удосконалення цієї діяльності є пошуки в царині використання потенціалу правових фікцій. Фіктивні правові положення дозволяють врахувати позитивні здобутки вітчизняної юридичної науки та правової практики і водночас, дозволяють здійснювати необхідне щодо використання спеціальних правових засобів і способів відображення дійсності.

Необхідно підкреслити, що із використанням юридичної фікції є можливість створити норма-

тивні схеми, які полягають у: 1) визнанні існуючим факту, що не існує в дійсності, тобто не існує в матеріальному світі; 2) визнанні неіснуючим факту, що насправді існує в дійсності (матеріальному світі). Використання вказаних схем надає можливість законодавцю створити як окремі нормативні положення, що регулюють конкретні суспільні відносини, так і групи норм, які відіграють важливу роль у правовій системі та мають багатовікову історію розвитку. У контексті розуміння юридичної фікції як засобу юридичної техніки слід наголосити на використанні такого значення слова «фікція», як створення положення, що видається з певною метою за дійсне. Таким чином, юридична фікція в силу того, що вона має на меті врегулювання суспільних відносин, набуває позитивного значення [2, с. 18].

Значення правових фікцій, в аспекті забезпечення дієвості механізму правового регулювання, проявляється у використанні фіктивних положень при формуванні і вираженні змісту спеціальних норм права. Характерною ознакою правової фікції є можливість здійснення правового регулювання за відсутності реальних суспільних відносин, які передбачаються самою фікцією. Концепція правової фікції дозволяє суттєво розширити зміст відповідних суспільних відносин у ситуації, якщо явища існують за іншими критеріями і певним чином впливають на реальність. Відповідно врегульовуються випадки, які зазначаються в правових фікціях, але не впливають з реально існуючих правовідносин.

Найбільш повно значення правових фікцій визначає, Т. Кашаніна, яка вказує, що значення фікцій полягає в тому, що вони: 1) сприяють переведенню повсякденної реальності в реальність праву; 2) усувають невизначеність у правовому регулюванні; 3) допомагають спростити юридичні відносини і зробити правове регулювання стійким і стабільним; 4) сприяють охороні прав громадян; 5) допомагають домогтися справедливості часом на межі або всупереч істині; 6) полегшують встановлення певних обставин і тим самим роблять правову систему більш економічною; 7) сприяють ефективності юридичної діяльності [8, с. 202-203].

Отже, фікція є особливим способом формування права, у якій юридична ситуація створюється у разі незнання чи у явній суперечності з конкретною природною реальністю. При цьому найбільш значущими характеристиками юридичної фікції є відображення швидше за все не існуючих умов, яким надається роль юридичних фактів. З їхньою допомогою створюється ситуація, коли виявлена непоправна невідомість, проєктується через норму права з метою подолання правової невизначеності, для заповнення якої необхідно використовувати різні правові засоби, у тому числі і фікції.

Висновки. Правова фікція є природно штучним явищем, але при цьому об'єктивно існуючим в контексті здійснення правового регулювання, відображуючи фундаментальні властивості права. Фікції є спеціальним правовим засобом, які дозволяють чітко окреслити сферу правового регулювання, заповнити прогалини у праві, спростити механізм правового регулювання у складних умовах невизначеності права та забезпечити його дієвість в цілому. Проблеми розуміння сутності та особливостей спеціальних нормативних приписів, до яких належать правові фікції, дозволяє стверджувати, що вони відіграють важливу роль у механізмі правового регулювання. Вони створюють належні передумови щодо усунення протиріч при регулюванні суспільних відносин в умовах невизначеності, дозволяють зробити функціонування відповідного механізму більш зрозумілим і стабільним для учасників суспільних відносин та створити належні передумови для реалізації наданих їм суб'єктивних прав в повному обсязі, навіть без детальної конкретизації умов і підстав необхідних для їх здійснення. Використання правових фікцій при забезпеченні дієвості механізму правового регулювання, дозволяє стверджувати, що в більшості випадків функціонування зазначеного механізму реально можливе за допомогою використання юридичних конструкцій, без зазначення будь-яких протиріч з реальністю, однак в разі необхідності використовуючи правові фікції можна підвищити економічність здійснюваної

діяльності та визначити передумови її доцільності в цілому. При цьому, у ситуації незворотної невизначеності правова фікція, є єдиною можливим способом врегулювання суспільних відносин, яка завдяки своїй універсальності використовується не лише для формулювання загальних засад правового регулювання відповідних сфер суспільних відносин, а і дозволяє істотно спростити вирішення ускладнених індивідуально-конкретних справ.

Література

1. Ул'яновська О.В. Фікції в правовій системі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2010. 20 с.
2. Сиротнікова Я.Є. Юридичні фікції в трудовому праві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2019. 190 с.
3. Невзоров І. Генеза та розвиток уявлень про природу «правової фікції» у вітчизняній та світовій юриспруденції. *Юридичний вісник*. 2020/2. № 6. С. 19-30.
4. Танимов О.В. Теория юридических фикций : монография. Москва : Проспект, 2016. 223 с.
5. Мурадян Э.М. Истина как проблема судебного права. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрист, 2004. 312 с.
6. Зеленко І.П. Юридична фікція як правовий та соціальний інструмент. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право*. 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 46–49.
7. Уляновська О. В. Правові фікції як нетипові нормативні приписи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 98–100.
8. Кашанина Т. В. Юридическая техника : учебник. 2-е изд., Москва: Норма : ИНФРА-М, 2011. 496 с.